

הערה תודעתית

על תודעת איסור מלאכה ותודעת איסור בשבת

ברצוני להעיר על נקודה מעניינת בנוגע לתודעות העומדות ביסוד שלבים שונים בהשתלשלות איסורי שבת. כמובן שאינני מתיימר להקיף נושא רחב שכזה, אולם יש בדברים אלו בכדי להאיר פן מסויים בהבנת היחס בין האבות לתולדות במלאכות שבת, בו עסקו כה רבות בעבר, והיחס בין איסורים בהופעתם המוקדמת להתפתחויות שלהם.

רגילים לדבר על שני מושגים עיקריים בהקשר של איסור מלאכה בשבת: "אבות" ו"תולדות", כשאיסורן של ה"תולדות" נובע מייחוסן אל ה"אבות". ואולם, איסורן הראשוני של המלאכות השונות נבע לרוב ישירות מאיסור התורה "לא תעשה כל מלאכה". כל דבר שנתפס בעולם כמלאכה - נאסר בשבת. דבר זה בא לידי ביטוי בצורה חזקה ביותר במשנה. בפשוטה של משנה, אין כל משמעות להיות מלאכה אב או תולדה. זאת ועוד, בפשטות, ברובד הראשוני של הדברים אין במשנה כל קשר ישיר (ואולי אף לא עקיף) בין האבות לתולדות. כך מופיעות במשנה מלאכות רבות שאין להן הד וזכר ברשימת האבות שבפ"ז מ"ב, ולעומתן ישנן ברשימת האבות מלאכות שאינן מופיעות במשנה בהמשך¹. יתירה מזאת: הגדרת מלאכה כאב לא מצויה בשום מקום מעבר למשנת האבות², והגדרת מלאכה כתולדה אינה מצוייה במשנה כלל! אפילו הביטוי "חייב משום", הנפוץ כל-כך בתלמודים בהקשר של הגדרת היחס בין מלאכות שונות, איננו מצוי במשנה או בתוספתא³. נמצאנו למדים, שבאופן פשוט נאסרו בשבת ע"פ המשנה כל הדברים שבמציאות הינם מלאכה. ואף יותר מזה: המונחים "אבות" ו"תולדות" זרים למשנה, ויש התייחסות לכלל המלאכות בלא קביעת מעמדות שונים.

¹ הדוגמאות לכך הן רבות, ונביא רק מעט-מזער מהן:

פ"ב מ"ב - "החורש כל שהוא, המנכש והמקרס והמזרד כל שהוא - חייב, המלקט עצים, אם לתקן כל שהן, אם להסק כדי לבשל ביצה קלה". המשנה כאן לא מבחינה בין חורש לבין שאר המלאכות המנויות שם (מבחינת מעמדן), אע"פ שחורש הינו אב מלאכה.

פ"ב מ"א - "הבונה כמה יבנה ויהא חייב! הבונה כל שהוא, והמסתת והמכה בפטיש ובמעצד הקודח כל שהוא חייב". המשנה מדברת על מכה בפטיש ובמעצד בחד מחתא, כלומר: מתוארת כאן מלאכה אנושית רגילה, כחלק מעבודות הבניין וסיתות האבן.

עיון במשנה יראה כי למרבית האבות לא בא פירוט (או התייחסות אחרת) במשנה.

על נושא זה, הייחוס המאוחר של התולדות לאבות, ראה בפירוט אצל י"ד גילת, שלושים ותשעה אבות מלאכה ותולדותיהם, בתוך: פרקים בהשתלשלות ההלכה, ישראל תשנ"ב, ובעיקר בפרק: יתרות וחסרות ברשימת אבות המלאכה (עמודים 36-39).

² אמנם בפ"ז מ"א מופיעה בנדפס השורה: "היודע שהוא שבת... חייב על כל אב מלאכה ומלאכה", אולם ברוב כתיב היד של המשנה המילה 'אבי' אינה מצויה, והיא מופיעה לראשונה בכ"י מינכן וכ"י רומי של הבבלי, ובדפוס משניות "יכין ובעוז" ראם וילנא (לשנויי נוסחאות מלאים ראה א' גולדברג, פרוש למשנה מסכת שבת, ירושלים תשל"ו, עמוד 125). נראה שמילה זו נוספה ע"פ סוגיית הבבלי, וכדי להתאימה למשנת האבות, ואכמ"ל.

³ החיוב "משום שבות" שבמשנה פ"י מ"ו הינו תלייה בסוג של עיקרון, ולא במלאכה ספציפית, ולפיכך איננו מדבר על היחס שבין אבות לתולדות או כעין זה. אמנם במשנה פ"ב מ"ג מופיע: "אמר רבי יוסי: לא חייבו שתי אותיות אלא משום רושם, שכך היו כותבין על קרשי המשכן לידע איזו בן זוגי", אלא שכאן התלייה באה ללמד פרט בתוך מלאכה, ולא מלאכה כשלעצמה. מלאכת הכתיבה אסורה כיוון שהיא מציאותית מלאכה, אלא שפרט בתוך דיניה - שיעור החיוב, נלמד מתוך אופן הרישום שהיה במשכן. וא"כ גם כאן - לא מדובר באסירת מלאכה אחת משום השניה.

חלוקה פנימית בתוך המלאכות אנו מוצאים לראשונה בתוספתא. שם מוגדרות כמה קבוצות של מלאכות, תחת התוית "מלאכה אחת". לדוגמה: "החופר והחורש והחורץ - מלאכה אחת. הדש והכותש והנופט - מלאכה אחת"⁴. החלוקה לאבות ותולדות, בהקשר של מלאכות שבת⁵, מופיעה לראשונה אצל האמוראים בבבלי ובירושלמי. חלוקה זו באה לאחר שהתגבשה בתודעת האמוראים התייחדותו של הכינוי "אב מלאכה" לרשימת האבות שבפ"ז מ"ב, והתבססות התפיסה המתייחסת לאבות אלו כאל שורשי המלאכות האסורות בשבת. תפיסה זו הביאה לידי צורך של האמוראים לייחס כל מלאכה שהכירו לאחד מן האבות הללו, והתלמודים מלאים בעבודת-ייחוס זו⁶. אולם נקודת המוצא של האמוראים בעבודת הייחוס שלהם היא כמעט תמיד - המציאות. הם בוחנים את המציאות, וכל דבר שמציאותית הינו מלאכה - יהיה צורך לסנפו אל אחד מן האבות⁷.

באמרי כי נקודת המוצא היא המציאות, כוונתי היא שהפעולות שנאסרו היו נחשבות מלאכות אף אם לא היתה שבת בעולם. לא הדימוי או ההכללה שלהן בגדרים מופשטים של אב מסויים הגדירה אותן כמלאכה, ואף לא דמיון אליו, אלא היותן מלאכות כשלעצמן. ולאחר שהן קיימות כמלאכות (במציאות ובתודעה האנושית), משום שהנחת היסוד היא כי רק ל"ט דברים נאסרו ישירות מן התורה, רואים האמוראים צורך להסמיך את אותן המלאכות לאבות. אם נבחן את הדברים מעט יותר לעומק, נוכל לומר כי הדגם של הסמכת האב לתולדה בא לפתור (באופן מודע או בלתי-מודע) בעיה שיוצרות שתי הנחות יסוד סותרות לכאורה. מחד, כפי שציינו, פשוט לאמוראים שמהתורה באופן ישיר נאסרו בשבת רק ל"ט אבות מלאכה. ומאידך, פשוט להם לא פחות כי כל דבר שהוא מלאכה - אוסרת התורה לעשותו בשבת⁸. הפתרון לסתירה הזו הוא בדגם של ייחוס כל מלאכה שבעולם (אותה ברור שאסור לעשות) לאחד מן האבות.

למרות שזהו הדגם הרגיל של השתלשלות ההלכה בקביעת היחס בין אבות ותולדות - ניתן למצוא גם דוגמאות לדגם שונה, ואולי אף הפוך. דוגמה טובה לכך מצויה בירושלמי:

רקק והפריחתו הרוח חיי' משום זורה, וכל דבר שהוא מחוסר לרוח חייב משום זורה⁹.

(שבת פ"ז ד"ב - ג ע"א)

⁴ פ"ט הי"ז-הי"ח, וכן בבלי עג ע"ב. חלוקה כעין זו מצויה גם בבבלי ת"כ שם: "תנא: הזורע והזורע והנוטע והמבריך והמרכיב כולן מלאכה אחת הן", ובירושלמי פ"ז ה"ב: "והסוחט והמכבס מלאכה אחת היא".

⁵ המושג "אב" מופיע ברובד התנאי בהקשר של טומאה (אב הטומאה - מעשר שני פ"ג מ"ט, טהרות פ"א מ"ה, ועוד), ונזיקין (אב נזיקין - בבא קמא פ"א מ"א), אולם משמעות מושג זה שונה שם.

⁶ בירושלמי (פ"ז ה"ב) מסופר: "ר' יוחנן ור"ש בן לקיש עבדין הווי בהדא פירקא תלת שנין ופלוג, אפקון מיניה ארבעין חסר אחת תולדו על כל חדא וחדא. מן דאשכחון מיסמוך - סמכין; הא דלא אשכחון מיסמוך - עבדוניה משום מכה בפטיש. בנוי דר' חייא רובא עבדן הווי בהדין פירקא שיתא ירחין, אפקון מיניה שית מילין על כל חדא וחדא". לפנינו תיאור של העבודה הקשה אותה עשו האמוראים של אותה תקופה: הסמכה וייחוס של המלאכות המוכרות אל האבות.

⁷ על נקודה זו ראה באריכות אצל גילת שם, עמודים 40-47.

⁸ לכאורה, לא מובן כיצד גם לאחר שנתקבעה בתודעה ההלכתית ההנחה כי רק ל"ט האבות נאסרו מהתורה, עדיין ברור לאמוראים כי התורה אוסרת כל מה שהוא מלאכה. ייתכן ותופעה זו נעוצה בכך שהמלאכות השונות, אלו שאינן אבות, אסורות עוד לפני ימי האמוראים, ואיסור זה נמשך ונחה באופן טבעי אל תוך ימיהם. וכך, אף שלהלכה התפיסה העיונית שלהם היתה כי רק ל"ט האבות אסורים ישירות מן התורה - למעשה אסורות היו כל המלאכות, ובפועל לא עשו אותן. ועובדה זו - אי עשייה מוחלט של מלאכות בשבת, יחד עם האיסור הגמור על עשיית מלאכה שבפשוטו של מקרא המרחף ברקע (פסוקים כמו "לא תעשה כל מלאכה" - שמות כ, ט) - גרם לכך שבתודעת האמוראים בפשטות התורה אוסרת עשיית כל מלאכה באשר היא.

⁹ הרמ"א (או"ח סימן ש"ט סעיף י"ז) פסק ירושלמי זה להלכה. אשר להופעתו אצל ראשונים נוספים, עיין בפירושו של הר"ש ליברמן, הירושלמי כפשוטו, ניו-יורק וירושלים תשנ"ה, עמוד 141.

כאן אנו רואים דוגמה למעשה שבפשטות איננו מלאכה, שבכל זאת נאסר משום אחד מן האבות. נראה כי הקשר בין ריקקה לרוח ובין זורה הינו בדמיון הפיזי בין שתי הפעולות. בפעולת הזרייה האדם זורק לאוויר בעזרת הרחת את ערימת החיטה והמוץ, והמוץ מופרש ע"י הרוח. תמונה דומה ישנה ברקיקה לרוח - האדם מתניז את הרוק לאוויר, והרוח מפריחה אותו. דמיון אבסטרקטי זה בין הרקיקה לזרייה הביא את האמורא בירושלמי לחייב את הרוקק לרוח משום זורה. ומוסיף האמורא ומחייב משום זורה כל דבר שיש דמיון בינו לבין זרייה בצד זה של השימוש ברוח¹⁰.

ההבדל המהותי בין תולדה זו לרוב התולדות, עליהן דנו לעיל - הוא בכך שכל התולדות שראינו עד לכאן הינן באופן טבעי מלאכות, ואילו ריקקה לרוח איננה מלאכה¹¹. ובעוד ששם ראינו כי התולדה הינה מלאכה אסורה בשבת עוד לפני תלייתה באב - הרי שכאן התולדה ממש נגזרת מן הדמיון לאב, ולפני דימויה לאב - לא היתה אסורה, כפי הנראה¹².

דוגמה יפה נוספת ליחס שכזה בין איסור מוקדם לאיסור מאוחר - נמצאת בהתפתחותה של אותה הלכה. בשו"ת רבי עקיבא איגר מסופר:

עובדא הוי, דרך הלוכי בשבת בחצר בהכ"נ פה ק"ק ליסא, ראיתי איש שופך מים מועטים מצלוחית דרך החלון ולחוץ לחצר המעורבת. ומדי השקפתי עלה על לבי שיש חשש איסור בזה, כיון דהרוח מפזר המפות, א' פונה לכאן וא' פונה לכאן, ומדי להא דאיתא בירושלמי פ' כלל גדול: רוקק והפריחו הרוח חייב משום זורה, וכל דבר שהוא מחוסר לרוח חייב משום זורה, ופירש הקרבן עדה דמחוסר לרוח, היינו שהרוח מפזרו ומחלקו החלקים דקיס¹³ - חייב משום זורה, וודין זה הובא להלכה בהגהות ש"ע א"ח סוף סי' שיי"ט. א"כ לכאורה גם כשופך מים מועטים שאין בו קילוח גדול שיש כח ברוח לפזרו - חייב משום זורה¹⁴.

(שו"ת ר' עקיבא איגר, סימן כ')

אם בירושלמי עצמו אין הדברים מפורשים, הרי שכאן מבואר לחלוטין כי העלאת האפשרות לאיסור דבר אחד נובעת במישרין מדמיונו לדבר אחר. נראה רחוק מאד לטעון כי יש בשפיכת מים לחצר משום מלאכה במובן האנושי הפשוט של המילה. העלאת האפשרות שפעולה זו אסורה נובעת מהכרת האיסור לרוק לרוח, וללא ידיעת איסור זה - לא היה איש מעלה על דעתו כי בשפיכת מים לחצר יש משום מלאכה (וא"כ - איסור בשבת). יתירה מזאת: ר' עקיבא איגר עצמו מפרש כי הבעייתיות שבפעולת השפיכה עלתה בדעתו משום שהיא "דמי להא דאיתא בירושלמי". הדמיון הפיזי בין הפעולות השונות העלה בדעתו את ההוא-אמינא לאיסור את

¹⁰ הפירוש הפשוט של "מחוסר לרוח" הוא: נצרך לרוח בשביל לעשותו. ועיין ירושלמי מעשרות פ"א מ"ד, וכן בדברי הר"ש ליברמן לירושלמי (הירושלמי כפשוטו, שם).

¹¹ קשה מאד לומר כי יש מימד של מלאכה בריקקה לרוח. הניסיון לטעון כי יש כאן שימוש ב"מכניזם של הרוח", ולפיכך לראות בכך מימד מסויים של מלאכה - יכול אמנם להסביר מדוע האמוראים ראו בפעולה זו מעשה בעייתי, אולם אין הוא סותר את הטענה כי במציאות יומיומית פשוטה - לא תיקרא ריקקה לרוח בשם מלאכה.

¹² אמנם, דברים אלו אינם ניתנים להוכחה חד-משמעית בלשון הירושלמי, וייתכן לטעון מתוך לשון הכתוב כי ידוע לבעל המימרא מראש שרקק ורוח הפריחתו חייב, והוא רק מסמיכו למלאכה לרוח. אולם גם פרשנות זו איננה מוכחת בירושלמי (משום שהוא כלל אינו מוטרד משאלת קדמות איסור הרקיקה), ונראה רחוק בעיני לטעון כי מדובר במלאכה טבעית. אכן, ייתכן והאמורא ידע על איסורה של פעולה זו מראש, וטעמו המקורי של האיסור איננו ידוע ומפורש במקורותינו. אלא שגם כאן - לא נראה כי טעם עתיק זה יהא היות הרקיקה מלאכה אנושית של ממש.

¹³ פירוש זה לביטוי מחוסר לרוח - הוא בעייתי כשלעצמו, ואכמ"ל. וראה לעיל הערה 10.

¹⁴ אמנם, להלכה פוסק ר' עקיבא איגר כי אין בזה משום זורה, ע"פ הבבלי ורוב הפוסקים, שלא הביאו את "רקק והפריחתו הרוח" להלכה (ונגד הרמ"א, ראה הערה 9).

השפיכה, ולא פגישתו איתה כמלאכה מצד עצמה. וא"כ גם כאן אנו עדים לאותו הדגם שראינו בהופעת איסור הרקיקה לרוח עצמו - מעשה מסויים נאסר בשבת משום שהוא דומה למעשה אחר האסור בשבת, בלא כל קשר לשאלת היותו מלאכה.

תודעות שונות בהתפתחויות שונות

עד כה, אפיינו שני דגמים של יחס בין איסור ידוע לאיסור נלווה לו. בדגם האחד, אשר למיטב הבחנתי הוא הנפוץ בגמרא¹⁵, האיסור הנלווה (תולדה, בדי"כ) ידוע מוכר וקיים (כמלאכה, אף אם לא כאיסור) עוד לפני ייחוסו. הוא קיים כמלאכה אף בלא קשר לאיסורי השבת - ולפיכך ברור מראש כי הוא אסור, והתלייה באב היא בעלת תפקיד הגדרתי בעיקר. בדגם השני, מדובר במעשים אשר במבט אנושי פשוט אינם מלאכות, ואשר איסורם נובע מהדמיון שלהם לאיסור ידוע ומוכר בקרב איסורי שבת. ניתן לומר כי כל אחד משני הדגמים הללו נובע מצורת הסתכלות שונה על איסורי השבת, אשר מאפשרת תלית יחס כזה או אחר בין האב לתולדה. נשאלת השאלה, אם כן, מהי התודעה שבתוכה פועל כל דגם.

בתודעה של הדגם הראשון, האיסור בשבת הוא איסור מלאכה. מדובר באיסור פשוט וברור, הנובע ישירות מפשטי המקראות. אשר על כן, כל דבר שהינו מלאכה במציאות - ייאסר בשבת. הופעתה של התודעה הזו בצורתה הפשוטה ביותר (לאחר הופעתה בפשטי המקראות) - הינה במשנה. כפי שהראינו, אין שם כל יחס של אב-תולדה או יחס דרגאי אחר. המשנה מונה את כל הדברים אשר נראו לתנאים כמלאכה, ולפיכך אסורים בשבת. גם לאחר גיבוש התפיסה הרואה במשנת האבות את השורש והעיקר של כל המלאכות - עדיין בתודעה הבסיסית אסורות כל המלאכות, והאמוראים יאסרו כל מלאכה ברגע שהם ייתקלו בה. השאלה היחידה שתישאל היא - באיזה אב לתלות את המלאכה הנאסרת. בתודעה שכזו, תודעת איסור מלאכה בשבת, ברור כי פעולות אשר בתודעה ובמציאות האנושית הרגילה אינן מלאכות - לא ייאסרו.

הדגם השני שתארתי מאוחר¹⁶ בפשטות מהראשון, ואף נובע ממנו במידת-מה. בתודעה ממנה הוא נובע, בשבת "אסור לעשות דברים". השאלה האם מעשה מסויים אסור או לא - איננה תלויה בשאלת היותו מלאכה במובן המציאותי שלה. גם מעשה שבפשטות לא נקרא מלאכה יכול להיאסר, וזאת משום שהשאלה האם מדובר במלאכה של ממש איננה מעניינת עוד. אמרתי כי דגם זה נובע מהקודם. מתוך ההתעסקות המרובה עם השבת כיום בו אסור לעשות מלאכה, וקביעת עוד ועוד מלאכות כאסורות - השתרשה בתודעה העובדה הפשוטה שבשבת נאסרים דברים. ואכן, כפי שראינו, האמוראים התעסקו רבות בהגדרת הדברים האסורים בשבת. ומתוך עיסוק רב זה באיסור מעשים בשבת, התפתחה תודעה מורחבת יותר. בתודעה זו "נשכח" במובן מסויים היות איסורי השבת מלאכות, ובמרכז התודעה עומדת עובדת היות מעשים מסויים **אסורים בשבת**.

ניתן להבין תודעה זו טוב יותר, אם נבחן את האופן בו אנו מתייחסים לאיסורי שבת. כאשר אנו רואים מישהו מחלל שבת - קוטף פרי מעץ, לדוגמה, מה שעולה בדעתנו הוא כי נעשה מעשה שאסור לעשות בשבת, ולא כי קטיפת פרי הינה מלאכה, ומלאכה אסורה בשבת. התייחסותנו לקטיפת הפרי כאסורה הינה אוטומטית, ותודעתנו זועקת "אסור" ביחס אליה, אף בלא ליכור כי מדובר במלאכה. זוהי המחשבה הראשונית שעולה ביחס למעשה זה, ולא היותו מלאכה.

¹⁵ אכן, נראים הדברים כי אצל הראשונים, ובעיקר האחרונים - מתרבה הופעת הדגם השני. נראה כי הסיבה לכך נעוצה בין השאר בתפיסתם המופשטת יותר של הראשונים והאחרונים בהשוואה לתנאים ולאמוראים, ובריחוק ההיסטורי מהאיסור המקורי על עשיית מלאכה, ועל כך בהמשך.

¹⁶ לא מצאתי בחיפושי עד כה עדות לדגם שכזה לפני הירושלמי שהוא בגוף הדברים, אולם לא מצאתי אינה ראייה. ומכל מקום, הכוונה היא בעיקר ל"מאוחר" במובן העקרוני-רעיוני (מצד התפתחות התודעה), ולא במובן הכרונולוגי.

ובמבט רחב יותר - אף שאנו יודעים שבשבת נאסרה עשיית מלאכה, אין אנו מודעים לכך בכל פעולה שאנו עושים ולא עושים בשבת. התודעה שלנו מותנית להתייחס למעשים מסויימים כאל אסורים בשבת ואל אחרים כאל מותרים, בלא צורך לבחון את הדברים במישור של עשיית מלאכה. פעילויות מסויימות עושים בשבת, בעוד שפעילויות אחרות אסור לעשות בה¹⁷.

באופן דומה, ניתן לראות את התפתחות התודעות בפסיקת ההלכה. יש לזכור כי רבות מהמלאכות היו אסורות בשבת, בלא שינוי כלשהו, במשך זמן ארוך מאד. יהודים שומרי שבת לא זרו בשבת מיום שיש ברשותם שדה - כלומר: מאות שנים (ואופן הזרייה עצמו לא השתנה באופן מהותי במאות שנים אלו). במשך השנים השתרשה בתודעה הקולקטיבית - לא העובדה שזרייה הינה מלאכה שאסור לעשות בשבת, אלא שלא זורים בשבת. כך לגבי שלל דברים אחרים: לא זורעים, חורשים, קוצרים, וכן הלאה - בשבת. וכך, בתודעה הכללית הזו נתקבע במשך הזמן כי בשבת אסור לעשות דברים.

עתה, מובן כיצד אסרו האמוראים את הרקיקה לרוח, אף שאיננה מלאכה. ריבויים של הדברים האסורים בשבת, אשר כפי שטענתי נתפסו בראש ובראשונה כאסורים, ורק לאחר מכן כמלאכות - אפשר הרחבה של תחומי האיסור לפעולות דומות אחרות, אף לכאלו שאינן מלאכות. כיוון שברור לחלוטין שאסור לזרות בשבת, הדמיון הצורני בין פעולת הזרייה לפעולת הרקיקה "הקפיץ" את האמורא וגרר אותו לומר כי גם הרקיקה היא "כמו לזרות" - ולכן אסורה. העדר מימד המלאכה ברקיקה לא הטריד אותו, כיוון שבתודעתו זרייה קודם כל אסורה, ובאופן מיידי אין הוא מתייחס אליה כאל מלאכה. בדומה לזה, כאשר רעק"א רואה את שפיכת המים דרך החלון - הדמיון לדבר המוכר לו כאסור, רקיקה לרוח, מעורר אותו לחשוב על מעשה זה כאסור גם כן, אף שאין הוא מלאכה. ואם כן, באיסורים אלו באה לידי ביטוי תפיסה שונה של השבת, תפיסה הרואה בשבת יום של איסורים. התודעה הדתית של היהודי, לאחר שמירת שבת ארוכת ימים, מתייחסת למעשים אלו כאסורים לפני האלהים אף בלי להתייחס אליהם כאל מלאכה¹⁸. יום השבת הינו כעת "היום השונה", יום בו אסר אלהים לעשות דברים רבים, אשר נעשים בימות החול.

¹⁷ אכן, אם נשאל את עצמנו מדוע קטיפת הפרי הינה חילול שבת, נענה מינייה וביה - כיוון שזו מלאכה. אולם כדי להגיע לתשובה זו נדרשת תנועה פנימית נוספת, בעוד שההתייחסות המיידיית למעשה שנעשה היא כאל אסורה בלבד.

¹⁸ למעשה, אפשר לראות בעולם התורני התפתחות נוספת באשר לתפיסת המילה "מלאכה": בעוד שבמקורה יוחסה מילה זו לכל פעולה שהיא מלאכה בעולם המעשי, בעולם שלאחר שינוי התודעה שתואר לעיל - המילה "מלאכה" מתייחדת בשפה התורנית לכל דבר שאסור לעשות בשבת (אף אם איננו מלאכה של ממש מבחינה מעשית).